

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

750.YIL

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

2021
UNESCO
HACI
BEKTAŞ
VELİ
YILI

1. Baskı

750. YIL HÜNKÂR HACI BEKTAŞ VELİ ANMA VE ARMAĞAN KİTABI

CİLT I

Editörler

Prof. Dr. Mustafa Hilmi ÇOLAKOĞLU

Prof. Dr. Ersan KABALCI

Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Nevşehir, 2021

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları No: 32

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesine aittir. Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğere yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2021 by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. All rights reserved.

No part of this book may be printed, Reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Kapak Tasarımı ve Düzeni: Öğr. Gör. Bülent BİLGİN

Dizgi ve Mizanpaj: Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Takım ISBN: 978-605-4163-50-2

ISBN: 978-605-4163-51-9

1. Baskı

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2021

ÖNSÖZ

1209 yılında tarihi Horasan sınırları içerisinde doğan ve Anadolu'ya yerleşen Hacı Bektâş Velî, 13. yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşmasında etkili olan "Horasan Erenleri"nden biri olarak kabul edilen Türk-İslam mutasavvıfıdır. Hacı Bektâş Veli, Horasan tasavvufu ve Hoca Ahmet Yesevi'nin (1103-1165) kurucusu olduğu Yesevilik tarikatının Anadolu'daki temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Horasan'dan Anadolu'ya gelişi sırasında farklı bölgeler ve bu bölgelerdeki farklı kültür ve inanç sistemlerinin güzel yönlerini harmanlayan Hacı Bektâş Veli, günümüzde Nevşehir sınırları içerisinde bulunan Hacıbektâş'a (Sulucakarahöyük) yerleşmiştir. Burada hoşgörüyü ve çoğulculuğa dayanan öğretisi ile Anadolu coğrafyasında birleştirici bir etkiye sahip olmuş, kurduğu sosyo-kültürel ve itikadî düzen ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'da sosyal yapının gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Vefatından sonra, Hünkâr Hacı Bektâş Veli adı ve öğretileri, 16. yüzyılda Balım Sultan önderliğinde Bektaşî (babagan) tarikatının; öte yandan Osmanlı ordu sisteminin temelini oluşturan Yeniçerilik içinde varlığını ve etkisini sürdürmüştür. Bektaşî tarikatının merkezi, Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği ve vefat ettiği yer olan Hacı Bektâş Veli Dergâhı olmuştur.

Bektâşilik Anadolu coğrafyasında teşekkül etmiş, varlığını da bu coğrafyada günümüze kadar sürdürebilmiştir. Anadolu'nun mayası ile mayalanan bu inanç sistemi tarihi ve coğrafya temelleri bakımından Anadolu'da bulunan Alevi ve Bektaşî zümreler için önem arz etmektedir. Hünkâr Hacı Bektâş Veli gerek Bektaşî toplulukların gerek Alevi topluluklarına hitap eden geniş bir hinterlanda sahiptir. Bu yüzden Bektaşîlerin her iki kolu ister Babagan koluna bağlı Bektaşîler ister Çelebi koluna bağlı Bektaşîleri isterse de Alevi ocaklarının büyük bir bölümü Hacı Bektâş'ı serçeşme olarak kabul etmiş ve en üst makam olarak konumlandırmıştır. Bu nedenle Hacı Bektâş Veli Dergâhına birçok Bektaşî ve Alevi ocaklarının bağlı olduğu bir merkez mahiyetindedir.

Buna ilaveten Hacı Bektâş Veli'nin etki alanının sadece Anadolu coğrafyasına sınırlanamaz. Zira günümüzde de şahit olduğumuz gibi doğuda Tarihi Horasan, İran'ın farklı bölgeleri, Tarihi Azerbaycan sınırları ve batıda Balkanlar, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Bosna, Kosova, Makedonya ve Macaristan'da yaşayan ve bu inanç sistemine mensup olan insanlar için Hacı Bektâş ve günümüzde Hacıbektâş ilçesinde bulunan dergâh söz konusu insanlar için kutsal şahsiyet ve kutsal mekan anlamı taşımaktadır.

Nitekim Hacı Bektâş Veli ister günümüz Anadolu Alevi-Bektâşîler için olsun isterse dünya Alevi-Bektâşî zümreler için merkezi bir şahsiyet olup onun dergâhı söz konusu zümreler için kutsal mekân mahiyetini taşımaktadır.

Hünkâr Hacı Bektâş Veli 13. yüzyıla damgasını vuran ve kendinden sonraki kuşağa da düşünceleriyle etkisini hissettiren önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek düşünce dünyası gerekse inanç dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Öğretileri yüzyıllardan beri insanlığa ışık tutmakta olup, hoşgörü çerçevesinde herkesi eşit gören ve sevgi ve saygıyı yücelten Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, "Gelin canlar bir olalım" diyerek birlik ve beraberliğin önemini, "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyerek cehaletin karanlığından kaçınılması gerektiğini, "Eline, beline, diline sahip ol" diyerek barış, huzur, güven ve aile birliğine verdiği önemi, "Dili dini rengi ne olursa olsun iyiler iyidir" diyerek engin hoşgörü çerçevesinde tüm insanlığı birleştirmek düsturuyula evrenseli yakalamamız gerektiğini,

”Okunacak en büyük kitap insandır” diyerek ise insana ait bilgi ve derinliğin bitimsiz olduğuna vurgu yapmış, insanı yücelten ve ona değer veren bir yaklaşımı öğütlemiştir. “İncinsen de incitme, düşmanın dahi insan olduğunu unutma, yetmiş iki milleti bir gör” şeklindeki ifadelerine bakıldığında ise ne derece büyük ve evrensel bir hoşgörüyü sahip olduğunu görmekteyiz.

Hünkâr felsefesi ile bir nevi ahlak ve maneviyat eğitiminin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bu bakımdan, Hacı Bektâş Veli, gerek örnek hayatı gerekse eserleri ile Anadolu'nun son derece çalkantılı bir döneminde gönüllere taht kurmuş Türk tasavvuf ve sosyal hayatında etkili olmuş, çağları aşan düşünce ve öğretileriyle evrenseli yakalamış ve böylelikle insanlığa rehber olacak nitelikte derin bir miras bırakmıştır.

Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığın 12 Şubat 2021 tarih ve 31393 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2021/3 sayılı Genelgesiyle 2021 yılının Hacı Bektâş Veli Yılı olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca “UNESCO'nun 12-27 Kasım 2019 tarihinde gerçekleştirilen 40. Genel Konferansında 40 C/15 sayılı belgesi çerçevesinde alınan karar gereğince ‘Hacı Bektâş Veli’nin Vefatının 750. Yıl Dönümü’ Azerbaycan, İran, Kuzey Makedonya ve Romanya’nın desteğiyle 2021 UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmıştır.”

Cumhurbaşkanlığı genelgesinde, “Hacı Bektâş Veli’nin “inanç, ahlak, hoşgörü, sevgi ve saygıyı esas alan” felsefesinin “gelecek nesiller tarafından anlaşılıp benimsenmesi amacıyla 2021” yılında düzenlenmesi öngörülen etkinlikler uyarınca Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi “750. Yıl Hünkâr Hacı Bektaş Veli Anma ve Armağan Kitabı” hazırlanmasını tasarlanmıştır.

Prof. Dr. Semih Aktekin
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa / Page
KÜRE-YERELLEŞMENİN ÜÇ VEÇHESİ: OLGU, PROJE, İDEOLOJİ / THREE ACHIEVEMENTS OF GLOBAL-LOCALIZATION: CASE, PROJECT, IDEOLOGY	1
Süleyman TOPALOĞLU	
ERKEN ÇOCUKLUKTA YARATICI HİKAYE ANLATMA TEKNİKLERİ / CREATIVE STORYTELLING TECHNIQUES IN EARLY CHILDHOOD	14
Seçil YILDIZ Ayşen TÜKEL	
DİJİTAL BANKACILIK: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ / DIGITAL BANKING: PAST, PRESENT AND FUTURE	26
Mehmet UÇAR Müjdet GÜNGÖR Ferhat CANLITEPE Mert Anıl ATAMER	
TÜRKİYE'DE REEL SEKTÖR DIŞ BORÇLANMASININ GELİŞİMİ / THE DEVELOPMENT OF REAL SECTOR EXTERNAL BORROWING IN TURKEY	41
Mehmet UÇAR Melek KIDEMLİ Feyzullah TECİRLİ	
COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BİYOSENSÖRLER VE PAZARLAMA İLETİŞİM ARACI OLARAK GAZETELER: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ / BIOCENSORS AND NEWSPAPERS AS MARKETING COMMUNICATION TOOLS IN THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD: NEVŞEHİR CASE	55
Neşe ACAR Furkan SOYSALDI	
HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KÜLTÜR TURİZMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF HACI BEKTAŞ VELİ IN THE CONTEXT OF CULTURAL TOURISM	65
Sevgi BALIKÇIOĞLU DEDEOĞLU	
EMİNE İŞINSU'NUN TASAVVUFİ ESERLERİ VE HACI BEKTAŞ ADLI ROMANI / EMİNE İŞINSU'S SUFISTIC WORKS AND HER NOVEL TITLED HACI BEKTAŞ	76
Ece SERRİCAN KABALCI	
ALEVİ BEKTAŞI RİTÜELİ SEMAH VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE: NİTEL BİR ARAŞTIRMA ALEVI BEKTASHI RITUAL SEMAH AND MENTAL HEALTH: A QUALITATIVE STUDY	106
Kamuran ÖZDİL Gülhan KÜÇÜK ÖZTÜRK	
HACI BEKTAŞ VELİ DERGÂHI: MİLLİ MÜCADELE'DEN MÜZE OLANA KADAR GEÇEN SÜREÇ / HACI BEKTAŞ VELİ DERVISH LODGE: PASSED PROCESS FROM NATIONAL STRUGGLE UNTIL TO BE THE MUSEUM	118
Enes ÖZ	

ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNDE NAZAR İNANCI VE NAZAR İNANCI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ EL SANATLARI ÜRÜNLERİ / HANDICRAFT PRODUCTS MADE WITH THE EVIL BELIEF AND RELATED TO THE NARRATIVE BELIEF IN ALEVİ-BEKTAŞI CULTURE/.....	135
Şükran DOĞRU GÜRPINAR	
NEVŞEHİR MÜZESİ'NDEN BİR GRUP TERRAKOTTA FİĞÜRİN / A GROUP TERRACOTTA FIGURINES FROM NEVSEHİR MUSEUM.....	169
Barış Emre SÖNMEZ	
ÖRGÜTSEL SESSİZLİK / ORGANIZATIONAL SILENCE.....	192
Ebru DEMİREL	
Evren ARI	
Mustafa Cihan YARALI	
NANOBIYOTEKNOLOJİDE BİTKİSEL KAYNAKLARIN KULLANIMI / USE OF PLANT-DERIVED SOURCES IN NANOBIO TECHNOLOGY.....	205
Cevahir ALTINKAYNAK	
ALEVİ BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE YEMEK KÜLTÜRÜ / FOOD CULTURE IN THE ALEVİ BEKTAŞI BELIEF SYSTEM.....	214
Ecem TEZGEL ÇOBAN	
Yasin GÜNDEM	
HACI BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATININ ZİHİN HARİTASI İLE ANLATILMASI / EXPLAINING HACI BEKTAŞ VELİ'S LIFE WITH A MIND MAP.....	220
Gökhan KEVEN	
PESTİSİTLER ÜZERİNE İNCELEME / REVIEW ON PESTICIDES.....	231
Coşkun ASLAN	
Murat ŞEN	
Aysel KEKİLLİOĞLU	
Arif KIZILIRMAK	
HACI BEKTAŞ VELİNİN AÇTIĞI HOŞGÖRÜ PENCERESİNDEN TURİZM SEKTÖRÜNDE HOŞGÖRÜ OLGUSU / THE PHENOMENON OF TOLERANCE IN THE TOURISM SECTOR FROM THE PERSPECTIVE OF TOLERANCE EXHIBITED BY HACI BEKTAŞ VELİ.....	252
Arif Nihat SAMUR	
Oğuz SAYGIN	
TÜKETİCİ İHTİYACINA DAYALI İNOVASYON EKOSİSTEMİ VE YÖNETİMİ / CONSUMER NEED-BASED INNOVATION ECOSYSTEM AND MANAGEMENT.....	259
Serdar Vural UYGUN	
Esra SİPAHİ	

TÜRKİYE'DE REEL SEKTÖR DIŞ BORÇLANMASININ GELİŞİMİ THE DEVELOPMENT OF REAL SECTOR EXTERNAL BORROWING IN TURKEY

Mehmet UÇAR

Melek KIDEMLİ

Feyzullah TECİRLİ

Özet

Ülkelerin sosyo-ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli olan finansal ihtiyaçları, dünya ekonomisinde finansal piyasaların giderek serbestleşmesi ve finansal araç çeşitliliğinde meydana gelen gelişmeler uluslararası finansman hacminin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmeler, gerek gelişmiş ülkeler gerek gelişmekte olan ülkeler için bir finansman kaynağı olarak dış borçlanmanın önemini artırmıştır. Türkiye’de de özellikle finansal serbestleşme faaliyetlerinin artmasıyla dış borçlanmaya daha fazla başvurulmaya başlanmıştır. Literatürde dış borçlanmaya yönelik çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada literatürden farklı bir bakış açısıyla reel sektörün dış borçlanmasına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, 2002-2020 dönemi kapsamında Türkiye’de reel sektör (finansal olmayan kuruluşlar) dış borçlanmasının gelişimi değerlendirilerek; reel sektörün toplam dış borç stoku ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişki teorik olarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dış Borçlanma, Reel sektör dış borçlanması, Ekonomik Büyüme, Türkiye.

Abstract

The financial needs of countries, which are necessary to achieve their socio-economic goals, the gradual liberalization of financial markets in the world economy and the developments in the diversity of financial instruments have led to an increase in the size of international financing. Therefore, these developments have increased the importance of external borrowing as a source of finance for both developed and developing countries. In Turkey, especially with the increase in financial liberalization activities, external borrowing has started to be applied more. There are many studies on external borrowing in the literature. This study focuses on external borrowing of the real sector from a different point of view than the literature. Accordingly, by evaluating the development of external borrowing of the real sector (non-financial institutions) in Turkey within the 2002-2020 period; the relationship between the total external debt stock of the real sector and economic growth and fixed capital investments has been examined theoretically.

Keywords: External Borrowing, Real sector external borrowing, Economic Growth, Turkey.

Giriş

Türkiye, dış borçlanmaya yani dış kaynak kullanımına 1980'li yıllardan itibaren finansal piyasaların küreselleşmeye başlamasıyla birlikte daha fazla yönelmiştir. Finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılından itibaren ise önceki dönemlere nispeten, özel sektörün ve dolayısıyla özel sektörün oluşturan finansal ve finansal olmayan kuruluşların dış borçlanması da kolaylaşmıştır. 2002 yılına kadar toplam dış borçlanmada kamu sektörünün payı yüksektir. 2002 yılından sonra ise toplam dış borçlanmada özel sektörün payı daha yüksektir. Özel sektör dış borçlanması içinde ise, finansal olmayan kuruluşların payı daha yüksektir. Türkiye'de özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) dış borçlanmasında görülen artışın sebebi, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)'in payının daha yüksek olması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca reel sektörün döviz ihtiyacını, dış kaynaklardan karşılamak zorunda kalması da, reel sektörün dış borç stokunun artmasının diğer bir nedenidir.

Reel sektörün dış borçlanmasının gelişimi ve bazı iktisadi faktörlerle ilişkisini incelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Literatürde, dış borçlanmaya yönelik çok sayıda çalışma yer almasına karşın reel sektörün (özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların) dış borçlanmasına ilişkin az sayıda çalışma bulunması da bu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle dış borçlanmaya yönelik kavramsal açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra 2002-2020 döneminde Türkiye'de değişen dış borç yapısı ve reel sektör dış borçlanmasının vade yapısı ve gelişimi incelenmektedir. Sonraki adımda reel sektör dış borçlanması ile GSYH, sabit sermaye yatırımları teorik olarak incelenmektedir.

1. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında, çalışmaların büyük bölümünün toplam dış borçlanmayı etkileyen göstergelerin belirlenmesine yönelik olduğu gözlenmiştir. Ayrıca son yıllarda dış borçlanmada kamu-özel ayırımına odaklanan çalışmaların sayısının arttığı da görülmüştür. Bununla birlikte finansal sektörün dış borçlanmasına odaklanan çalışmaların ise oldukça sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Tablo 1'de dış borçlanmaya yönelik çalışmalardan bazılarının yer verilmiştir.

Tablo 1. Dış Borçlanmaya Yönelik Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler	Bulgular
Altıntaş & Alancıoğlu (2021)	1991-2015 / 16 gelişmekte olan ülke	Westerlund ve Edgerton, Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testleri	Dış borç ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Akkuş (2021)	2000:4-2019:1 / Türkiye	Hacker - Hatemi-J (2006) nedensellik testi	Özel sektör dış borç stokundaki pozitif ve negatif şokların CDS risk primindeki pozitif şokların bir nedeni olduğu; CDS risk primlerindeki pozitif şokun ise özel sektör dış borç stokundaki negatif şokun bir nedeni olduğu tespit edilmiştir.
Yıldız & Sağdıç (2021)	1997-2019/ BRICS-T ülkeleri	Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) Tahmincisi	Tüm ülkeler bazında toplam dış borç, kamu dış borcu ve özel sektör dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif etki yaptığı saptanmıştır.
Edo, Osadolor & Dading (2020)	2005-2017/ Sahra-Altı Afrika ülkeleri	Panel ARDL yöntemi	Kısa vadede dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönlü; uzun dönemde ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
Qureshi & Liaqat (2020)	1990-2015/ gelir düzeyine göre sınıflandırılmış 123 ülke	Panel vektör otoregresyon yöntemi	Dış borç stoku, ekonomik büyüme	Dış borcun genel olarak ekonomik büyüme oranı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu; alt ve üst orta gelirli ülkelerde ise gelir artışı ile pozitif olarak ilişkili olduğu belirlenmiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020a)	2000:1-2016:4/ Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Özel sektör toplam dış borç stoku/GSYH, bütçe dengesi/GSYH, yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, reel döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları/GSYH, ihracat/GSYH, ithalat/GSYH, BİST-100/GSYH	Uzun dönemde özel sektör dış borçlanması ile yurtiçi faiz oranı arasında negatif yönlü; reel efektif döviz kuru, BİST-10, ihracat ve ithalat hacminin özel sektör dış borcu üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu; bütçe dengesi, sabit sermaye yatırım harcamaları ve yurtdışı faiz oranının özel sektör dış borçlanması üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020b)	2000:1-2016:4/ Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku/GSYH, Özel sektör uzun vadeli dış borç stoku/GSYH, bütçe dengesi/GSYH, yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, reel döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları/GSYH, ihracat/GSYH, ithalat/GSYH, BİST-100/GSYH	Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku ile bütçe dengesi, döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları arasında pozitif yönlü; Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku ile LIBOR ve ithalat arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Özel sektör uzun vadeli dış borç stoku ile yurtiçi faiz, LIBOR, sabit sermaye yatırım harcamaları, ihracat, BİST-100 göstergesi arasında pozitif yönlü; döviz kuru ile negatif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. ECM sonucu ise, kısa vadedeki dengesizliğin uzun vadede düzeleceğini göstermiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020c)	2002:1-2018:4 / Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Reel döviz kuru, özel sektör reel dış borç stoku, LIBOR, yurtiçi faiz oranları, reel GSYH	Özel sektör reel dış borçlanması üzerinde yurtiçi faiz oranının negatif yönlü; reel efektif döviz kuru ve LIBOR göstergelerinin pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca özel sektör reel dış borç stoku ile reel GSYH arasında ise istatistiki olarak anlamsız ilişki olduğu belirlenmiştir.
Arslan & Athwari (2019)	1980-2017/ Türkiye	VAR Modeli	Dış borç stoku, GSYH, DYY, dış rezervler (ihracat, ithalat)	GSYH, DYY ve dış rezervlerin dış borcu uzun vadede etkileyen önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir.
Kırcı Çevik, Kırcı ve Çevik (2018)	1989-2017/ Türkiye		Özel sektör dış borçlanması, dış borç yükü, iç borç yükü değerlendirilmiştir.	Belirtilen dönemde Türkiye'nin dış borç yükünün iç borç yüküne kıyasla daha yüksek seviyede olduğu ve 2007 yılı sonrası dönemde dış borç yükünün daha çok özel sektör

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
				üzerine kaydığı belirtilmektedir.
Dayar ve Sandalcı (2017)	2002-2015/Türkiye	Özel sektör dış borçlanması ile ihracat, sabit sermaye yatırımları, büyüme değerlendirilmiştir.		Özel sektör borçlanmasının arttığı yıllarda ihracatın arttığı ve özel sektör sabit sermaye yatırımlarının ise kriz yılları hariç arttığı gözlenmiştir. Ayrıca büyümenin özel sektörden beslenerek büyüdüğü belirtilmektedir.
Dücan (2017)	2002:1–2015:2/ Türkiye	VAR ve Johansen Eş bütünleşme Analizleri	Özel Sektör Yurtdışı Uzun Vadeli Kredi Borç Stoku, Sermaye Malı İthalatı, İhracat, Sanayi Üretim Endeksi	Özel sektör yurt dışı kredi borcu ile toplam mal ihracatı ve sanayi üretim endeksi arasında güçlü, pozitif ve istatistikî olarak anlamlı ilişki belirlenmiştir.
Akduğan (2017)	1970-2015/ Türkiye	ARDL Analizi	Toplam Dış Borç Stoku, Enflasyon Oranı, Döviz Kuru, Gayrisafi Yurtiçi Tasarruflar, Kişi Başına GSYH, Borç Servisi, Bütçe Dengesi, Para Arzı, Yurtiçi Krediler, Dış Açıklık	Toplam dış borç stoku üzerinde; enflasyon oranı, döviz kuru ve para arzının etkisi negatif yönlü; kişi başına GSYİH, borç servisi, bütçe dengesi, dış açıklık ve yurtiçi kredilerin etkisinin pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.
Ferreira (2016)	2001-2012/ 28 AB ülkesi	Panel Granger nedensellik analizi	Dış borç stoku, özel sektör ve kamu sektörü borcu, ekonomik büyüme	Kamu borcundan iktisadi büyümeye doğru pozitif ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi varken; dış borçtan iktisadi büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Özel sektör borcundan iktisadi büyümeye doğru ise, negatif ve anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Adamu ve Rasiah (2016)	1970-2013/ Nijerya	ARDL Modeli	Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Borç Servisi/İhracat, Gayrisafi Yurtiçi Tasarruflar, Mali Açık Serileri	Petrol fiyatları, borç servisi ve yurtiçi tasarruf düzeyinin Nijerya'nın dış borcunu belirlemede önemli rolü olduğu tespit edilmiştir.
Siddique, Selvanathan, & Selvanathan (2016)	1970-2007/ çok borçlu fakir 40 ülke	Panel ARDL analizi	Dış borç, ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, ticaret ve nüfus artışı	Hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde dış borcun negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Dücan ve Bakan (2015)	2010-2015/ Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik Analizleri	Özel Sektör Yurtdışı Kısa Vadeli Kredi Borç Stoku, Toplam Mal İthalatı, Toplam Mal İhracatı, Sanayi Üretim Endeksi	Özel sektör kısa vadeli kredi borç stoku ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin ithalat ve ihracatın nedeni olduğu belirlenmiştir.
Lau, Lee ve Arip (2015)	1970-2013/ Malezya	Johansen Eş bütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi	Toplam Dış Borç Stoku, GSYH, Reel Faiz Oranı, Enflasyon, Para Arzı/Uluslararası Rezervleri	Çalışmanın sonucunda; dış borç ile enflasyon oranı arasında kısa dönemli ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde ise, para arzı/uluslararası rezervler ve GSYİH değişkenlerinden dış

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
				borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Erataş ve Başcı Nur (2013)	1990-2010/ 8 Ülke	Panel Veri Analizi	Dış Borç Stoku ve Büyüme	Çalışmadaki 8 ülke; Çin, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Meksika, Brezilya, Arjantin Ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Dış borçlanma, aşırı borçluluk olgusunun ortaya çıkmasına paralel olarak, büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Hallak (2009)	1990-2007/ Gelişmekte olan Ülkeler, Güney Kore ve İzlanda	En küçük Kareler Yöntemi	Özel Sektör Dış Borç Servisi, Uzun Vadeli Dış Borç Stoku, Özel Sektör İç Borç Stoku, Ekonomik Büyüme, Yatırım Harcamaları, Enflasyon Oranı, Dış Açıklık, Borç Servisi/İhracat, Siyasi İstikrar Göstergeleri, Uluslararası Kredi Kuruluşlarının Etkisine Ait Göstergeler, Sabit Döviz Kuru	Ülkelerin özel sektör dış borçlanmasında finansal istikrar önemli bir etkiye sahiptir. Özel sektör dış borç stokunun yatırımlar ile arasında negatif yönlü; ekonomik büyüme, dış açıklık oranı, enflasyon ve borç servisi/ihracat ile arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Küçüksu (2008)	2001-2007/ Türkiye	En Küçük Kareler Yöntemi, Çoklu Regresyon Modeli	Reel Sektörün Dış Borç Stoku, Reel Sektörün Yurt İçi Bankalardaki Döviz Tevdiat Hesapları, İthalat, İhracat, Enflasyon, Döviz Kuru, Yurtiçi Faiz	Döviz kurlarındaki değişimin reel sektörün döviz borçlarında ve reel sektör döviz tevdiat hesaplarında azalışa neden olduğu belirlenmiştir.
Were (2001)	1970-1995/ Kenya		GSYİH, Büyüme hızı, Dış borç stoku/GSYİH, Bütçe açığı/GSYİH, Enflasyon oranı, Kamu yatırımları, Borç servisi/İhracat, Özel kesim yatırımları/ GSYİH ve beşeri sermayedeki gelişmeler	Dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini olumsuz bulmuştur.
Iyoha (1999)	1971-1994/ Sahra Altı Afrika Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Dış Borç Stoku, Ekonomik Büyüme	Artan dış borç stokunun ve aşırı/büyük borç servisinin yatırımlar üzerinde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Glasberg & Ward, (1993)	1973-1985/ Gelişmekte olan 43 ülke	EKK yöntemi	Gayri safi yurt içi hâsıla, Dış borç stoku (İmtiyazlı krediler ve imtiyazsız krediler), dış borç servisi, ticari yapıdaki farklılıklar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları	1960-1970 döneminde borç servisi yüksek olan devletler daha fazla büyüme artışı yaşamışlardır. Buna karşın 1973-1985 döneminde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2'de yer alan çalışmalarda genellikle dış borçlanmayı etkileyen gösterge olarak; ekonomik büyüme, döviz kuru, ithalat, ihracat, faiz, yatırım harcamaları, enflasyon, sanayi üretim endeksi, bütçe dengesi gibi değişkenlerle çalışılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, bağımlı değişken olarak reel sektör (özel sektör finansal olmayan kuruluşlar) dış borçlanması üzerine yoğunlaşan çalışma sayısının ise sınırlı olduğu görülmüştür.

2. Dış borçlanma ve Türkiye’de Reel Sektör Dış Borçlanması

Dış borçlanma, bir ülkedeki resmi ve özel kesimin yabancı devletlerin bünyesindeki resmi ya da özel olan finans kaynaklarından belirli bir vadede ve belirli bir ilaveyle geri ödenmek üzere para ve benzeri şeyler almasıdır. 1980’li yıllardan itibaren dış borçlanma ve borçluluk konuları önem kazanmaya başlaması nedeniyle 1984 yılında borçlanma tanımında ve borçlanma verilerinin oluşturulmasında belirli bir standart sağlamak amacıyla, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşlar tarafından çalışma grubu oluşturulmuştur. 1988 yılında oluşturulan bu çalışma grubunun önerdiği ve Türkiye Hazine Müsteşarlığı’nın da referans aldığı tanıma göre; dış borçlanma, bir ülkenin belirli bir zaman dilimindeki gayrisafi dış borçları ve borç alan ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye bağlı olarak sağlanan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülükleri kapsamaktadır (Sarı, 2004).

Dış borçlanma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın borçlanma verileri dikkate alındığında şu şekillerde sınıflandırılabilir: Borcu alan kuruluşun statüsüne göre, kamu ve özel sektör dış borçlanması; borcun alındığı kaynağa göre, devletlerarasında yapılan, uluslararası kuruluşlardan yapılan, tahvil ihracı karşılığında piyasalardan yapılan ve yabancı bankalardan yapılan dış borçlanmalar; alınan borcun vade yapısına göre, kısa, orta ve uzun vadeli dış borçlanma; finansman türlerine göre, proje-program kredileri, bağlı-serbest krediler, borç erteleme-röfinansman kredileri, satıcı kredileri aracılığı ile yapılan dış borçlanma; geri ödeme şekillerine göre, dövizle geri ödenen ve milli para ile geri ödenen dış borçlanmalardır (TCMB, EVDS).

Ülkeler için, 1980’li yıllardan itibaren finansal piyasaların küreselleşmesi ile birlikte sermaye birikimi ve kalkınmanın finansmanında dış kaynak kullanımı önemli bir etken olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınma hamlelerinin sürdürülebilmesi için iç kaynaklar yetersiz kaldığında dış kaynaklardan yararlanma yolu seçilir. Alınan dış borçların faydalı ve etkili olabilmesi, alınan borçların rasyonel projelerde kullanılmasına, hükümetin ve kamu otoritelerinin basiretli ve eldeki kaynakları etkin kullanılabileceği bir altyapı oluşturabilmelerine bağlıdır (Ulusoy, 2018, s.287).

Türkiye’de ekonomik gelişmeyi değerlendirirken ilk olarak Cumhuriyet dönemine bakıldığında, Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme Osmanlı Devleti’nden devralınan bir yapı üzerinde oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde üretim büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Ayrıca sanayi gelişmemiş, buna karşılık özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi kesimler Osmanlı Devleti’nin son 50-60 yıllık döneminde önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Osmanlı Devleti’nin dış borçları, üretimde kullanılamamıştır. Dış borçlar, ülke kaynaklarının yabancılara aktarmanın bir aracı durumuna gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’nin ilk borç kaydını, 1914 yılında Osmanlı Devleti’nden devralınan 142.2 milyon sterlin olan dış borç oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki olumsuz tecrübeler ve 1929 Ekonomik Buhan’ı, Türkiye’ni borçlanma imkanlarını olumsuz etkilemiştir. 1930-1938 döneminde millileştirme girişimleri nedeniyle önemli düzeyde dış borçlanmaya yönelim olmuştur. Türkiye’nin ilk dış borçlanması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulabilmesi amacıyla gerçekleşmiştir. Bu amaçla 1930 yılında Amerikan menşeli kuruluştan 10 milyon dolar tutarında alınan borç, ilk dış borç olarak değerlendirilmektedir. 1934 yılında Sovyetler Birliği’nden 8 milyon dolar; 1936-1938 döneminde İngiltere’den 16 milyon sterlin daha dış borçlanma gerçekleşmiştir. 1939-1950 dönemi sonuna kadar dış borçlanma ciddi düzeyde artış göstermiştir. Nitekim ikinci dünya savaşı sonuna gelindiğinde 1939 yılı başına göre %266 dış borçlanma oranında artış olmuştur (Yavuz, 2009, 212). 1950-1977 döneminde dış borçlanmanın artış hızı artmıştır. Bu süreçte görülen liberal politikaların yetersizliği ve iç-dış dengenin bozulması da dış borçlanmayı olumsuz anlamda etkilemiştir. 1963-1977 döneminde Türkiye’nin moratoryum (borç erteleme) ile beraber dış borçlanma 7.2 milyon dolara kadar artmıştır. 1977-1980 döneminde ise artan dış borçları ve faizlerini geri ödeme problemiyle karşılaşan Türkiye, vadesi ve faiz oranını göz ardı ederek yeni dış borçlanmalar gerçekleştirmiştir.

1980’li yıllarda ortaya çıkan piyasalar ve uygulanan finansal liberalizasyon politikaları, gelişmekte olan ülkelerin finansallaşma sürecini hızlandırmıştır (Lapavitsas, 2013). Bu kapsamda Türkiye’de de 1980’li yıllardan itibaren dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme modeline yönelim olmuş ve dış ticaret

serbestleştirilmiştir. Bunun yanı sıra ithal ikameci politikalara dayalı, ihracata yönelik sanayileşme modelinin altyapısının oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Ayrıca finansal piyasaların serbestleştirilmesi amacıyla 1989 yılındaki Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkında alınan 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleşme tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. 1980’li yılların başlarında yaklaşık 18.3 milyar dolara yükselen dış borç rakamı, 1989 yılında yaşanan finansal liberalizasyon süreciyle beraber daha da yükselmiştir (Karagöl, 2010, s.9).

1980’den başlayarak 1990’da tamamlanan süreçte dünya pazarlarına açılma şansı yakalanmıştır. Mal piyasaları dışa açılmıştır ve ticaret kotaları altındaki ithalat rejimleri serbestleştirilmiştir. 1980 yılının başlarında Türkiye Ekonomisinde ilk defa enflasyon %107 olmuştur. 24 Ocak 1980’de yürürlüğe giren istikrar tedbirlerine karşın enflasyon kontrolden çıkmıştır. Ancak anti-enflasyonist politikalar ve dışa açılmayı teşvik eden kararlar sayesinde 1981 yılında enflasyon oranı düşürülebilmıştır. Büyüme hızı negatifken %4,1 oranına yükselmiştir. Aynı zamanda ihracata verilen teşviklerle ihracatın artırılması sağlanmıştır, dış ticaret açığı azalmıştır. Özel sermaye için verilen ihracat teşvikleri ve düşük ücret maliyetlerinin getirdiği avantajlar kısa dönem karlar açısından önem arz ederken, sektörün kar oranları yükselmiştir ve ücretli emeğin sektörel katma değer içindeki payı düşmüştür. 1988-1989 yılında reel üretim sektörlerine değil, dışa açılım için finans ve kambiyo hizmetlerini kapsayan politikalar hedeflenmiştir. Bu amaçla sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmış ve kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir. 1980-1990 arası dönemde Türkiye Ekonomisi ile dünya pazarları arasındaki ilişki giderek güçlü bir bağ oluşturulmuştur. Bu süreçte takip edilen dışa açık kalkınma politikaları kapsamında ihracat ve ithalat hacminde göreceli artışlar oluştu. Bu süreçte Artan ihracat gelirleriyle dış borç anapara ve faizleri düzenli biçimde ödeme olanağına kavuşmuştur. Böylece dış kredi itibarı yükselmiştir. Bunun sonucu olarak hem çok yanlı uluslararası kuruluşlardan kredi sağlanabilmiş hem de uluslararası özel sermaye kuruluşlarından borçlanılmaya başlanılmıştır (Seyidoğlu, 2017, 728). 1980’li yılların sonunda enflasyon, iç ve dış borçlanma, dış açık sorunları yaşanmaya devam ederken, ekonomik büyüme de gerilemiştir (Süreççi Yamaçlı, 2017, s.95).

1990 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda, 32 sayılı karar’a dayanan altyapı ile sayesinde yurtiçi tasarruf yetersizliğinde, yükselen kamu açıklarının finansmanını karşılamak için, Türkiye’de sıcak para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Reel faizle borçlanmak suretiyle kamu açıklarının finansmanını sağlamayı amaçlayan bu politika, özel sektöründe borçlanma serüvenine dahil etmiştir. Bu politikayla hem kamu hem özel sektör dış borçlanması özendirilmiştir (Sarı, 2004, s.56). 1980 yılında 18,3 milyar dolar olan dış borç, 1994’te 65.6 milyar dolara, 2000 yılında ise 118.6 milyar dolara kadar yükselmiştir (Karagöl, 2010, s.9).

2000’li yıllara hem kamu hem özel sektör yüksek borç stoku ile girmiştir. Türkiye, 2000 yılının Kasım ayında dövizle yönelik spekülasyon saldırıya, çok yüksek faiz, önemli düzeyde döviz rezerv kaybı, 7,5 milyar dolarlık IMF kredisi ile karşılık vermiştir. Ancak 19 Şubat 2001’de gerçekleşen spekülasyon saldırı karşısında, krize karşı savunma gücü zayıf kalmıştır. 21 Şubat 2001’de bankalar arası para piyasasında gecelik faiz %6200 gibi değere ulaşmıştır. Merkez bankası rezerv kaybı ise 5.36 milyar dolar düzeyinde olmuştur. 2008 yılında Dünya ekonomisini etkisi altına alan Küresel Kriz patlat vermiştir. Bu kriz finansal piyasalardan kaynaklı olsa da, reel sektöre de sıçramıştır. Finansal krizin reel sektöre sıçramasıyla, dünya genelinde büyüme hedefleri aşağı yönde revize edilmiştir. Türkiye’de de büyüme hedefi aşağı yönde revize edilmiştir. Bunun yanı sıra reel sektör yatırımlarının artırılabilmesi amacıyla faiz oranları da aşağı yönde revize edilmiştir. Öte tandan KOBİ’leri desteklemek amacıyla kredi olanakları artırılarak, kredi borçlarını ödeyemeyen işletmelere yönelik indirim ve erteleme imkânı verilmiştir. Ayrıca 1999 yılında “Enflasyonla mücadele ve mali uyum programı” ile sıkı maliye politikası ile enflasyonla mücadele yönelik kur ve para politikası öngörülmüştür. Bu kapsamda 2000 yılının ocak ayından 2001 yılının Temmuz ayına kadar geçerli olan nominal çıpa uygulamasıyla döviz kuruna ait aylık değerler öncesinden ilan edilebilmiştir. Bu programın amacı, kamu borçlanması ve borç faizlerinin ödenmesinin yanında özel sektör ücret ve fiyat artışlarının tespit edilebilmesidir (Ayhan, 2016, s. 113). Daha sonra 2001 yılında da Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. 2002 yılından itibaren ise enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Merkez

Bankasının düşük enflasyon hedeflemesi için uyguladığı para politikası araçları 2007 yılına kadar bu hedefin tutturulmasını sağlamıştır. Bu dönemde reel faiz yüksekliği nedeniyle gerçekleşen sermaye girişleri kurları düşürürken, düşen döviz kuru da enflasyonu baskı altına almıştır. Döviz kurundaki düşüşün devam etmesi ve yurtiçi faizlerin yüksek olması, reel sektör için dış borçlanmayı cazip hale getirmiştir. Bunun yanında bu dönemde BDDK'nın bankaların döviz pozisyon açığını engellemek için koyduğu kısıtlamalardan dolayı da, ithalatçı şirketler yurtdışı piyasalardan borçlanmaya yönelmişlerdir (Küçüksu, 2008, 78). Türkiye'de 2006'dan itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaktadır. Bu süreçte ekonomik büyümede ciddi yol alınmasıyla beraber dışa bağımlılık da artmıştır. Bunun sebebi, dışa açıklığın artmasıyla farklı sektörlerde dışa açılma artmıştır. Ancak milli paranın değerlendirilmesi, ithalatın artıp ihracatın gerilemesine yol açtığı için, ihracata yönelimi azaltmıştır. Bu kapsamda özellikle özel sektör finansal ve finansal olmayan kuruluşlarının dış borçlanmasına bakıldığında, dış kaynak kullanımını artarak devam etmiştir. Toplam özel sektör dış borçlanması içinde finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) payının artarak devam etmesi dikkat çekicidir. Bunun temel nedeni, ithal bağımlı yatırım mallarının üretimidir. Çünkü finans dışı özel sektör, ucuz döviz bulmaya zorunlu kılınmıştır. Bu durum reel sektörün dış borçlanmaya başvurmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Özel sektörün finansal olmayan kuruluşları (reel sektör), tarım, sınai ve hizmet sektöründen oluşmaktadır. Tablo 2'de reel sektör dış borçlanmasına ait veriler sunulmuştur.

Tablo 2. 2002-2020 Döneminde Türkiye'de Reel Sektör Dış Borç Stoku ile ilgili Bazı Göstergeler (Milyon ABD Doları)

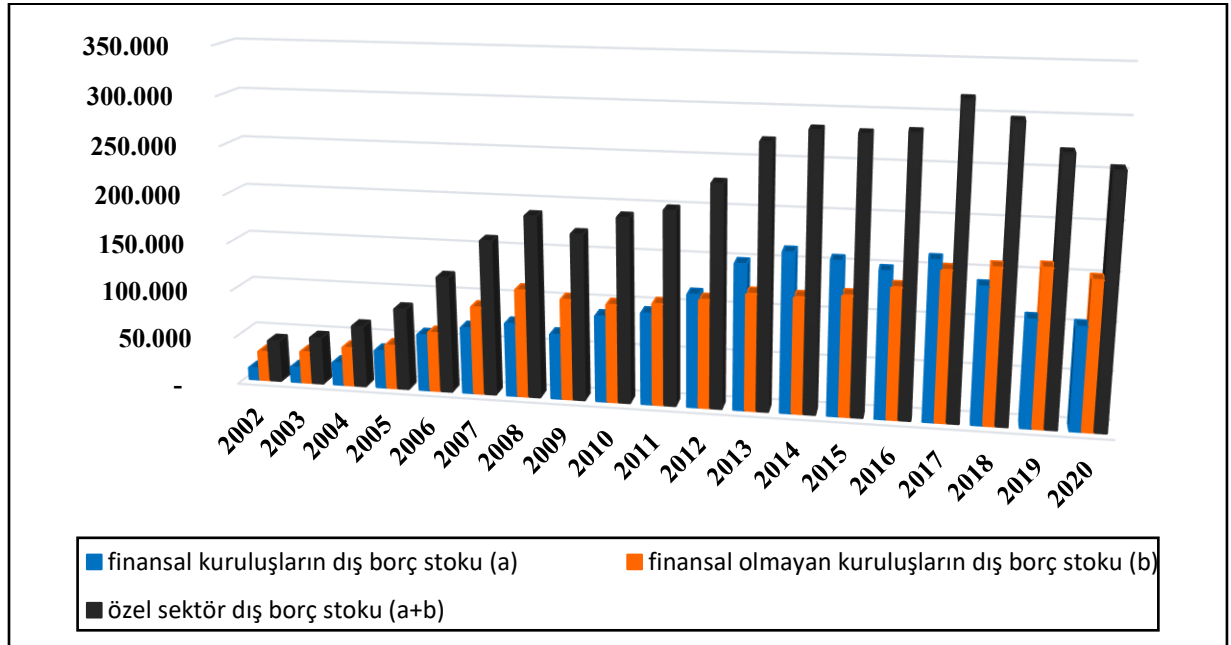
Dönem	Reel Sektör Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (a)	Reel Sektör Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (b)	Reel Sektör Toplam Dış Borç Stoku (a+b)	Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku	Kamu Sektörü Toplam Dış Borç Stoku	Reel Sektör / Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku	Reel sektör/ Toplam Dış Borç Stoku
2002	8.425	22.314	30.739	43.107	64.533	0,71	0,24
2003	10.461	22.712	33.173	48.999	70.843	0,68	0,23
2004	14.362	26.216	40.578	64.121	75.668	0,63	0,25
2005	16.158	29.545	45.703	84.976	70.411	0,54	0,27
2006	17.593	44.287	61.880	120.776	71.587	0,51	0,30
2007	22.044	69.502	91.546	160.651	73.525	0,57	0,37
2008	23.310	88.564	111.874	188.049	78.334	0,59	0,40
2009	21.765	82.653	104.418	171.796	83.513	0,61	0,39
2010	23.801	77.794	101.595	190.656	89.109	0,53	0,35
2011	26.792	78.247	105.039	199.718	95.830	0,53	0,35
2012	28.886	82.962	111.848	228.242	106.306	0,49	0,33
2013	37.071	83.434	120.505	270.424	118.935	0,45	0,30
2014	36.353	83.195	119.548	283.342	121.267	0,42	0,29
2015	35.013	88.719	123.732	281.293	116.638	0,44	0,31
2016	38.248	96.065	134.313	283.963	123.324	0,47	0,33
2017	48.536	105.120	153.656	316.487	136.172	0,49	0,34
2018	52.538	105.943	158.481	297.671	139.856	0,53	0,36
2019	57.554	102.929	160.483	269.634	157.099	0,60	0,37
2020	57.671	93.155	150.826	255.394	173.279	0,59	0,35

Kaynak: TCMB,EVDS

Türkiye’de 2002 yılından sonra siyasi ortamda ve ekonomide görülen istikrar ve ekonominin güçlenmesi ile, reel sektör ve diğer sektörler dış piyasalardan daha düşük faizle ve daha kolay dış borç temin edebilmişlerdir (Karagöl, 2010, 25). Bunun sonucunda Tablo 2’de de görüldüğü üzere, 2002-2020 döneminde reel sektörün hem kısa vadeli dış borçlanması hem de uzun vadeli dış borçlanması artarak devam etmiştir. 2020 yılı sonu itibariyle reel sektör toplam dış borcu 150.826 milyon dolardır. 2002 yılından 2020 yılına kadar toplam dış borçlanma içinde reel sektörün oransal payı %24’den %35’e yükselmiştir. Özel sektör dış borçlanması içinde reel sektörün oransal payı 2002-2020 döneminde artış ve azalışlar yaşamasına karşın bu dönemde %71’den %59’a düşmüştür. Buna göre özel sektör içinde finansal olmayan kuruluşların payı azalırken finansal kesimin payı artmıştır denilebilir. Bununla birlikte 2002-2020 döneminde reel sektörün dış borçlanması içinde uzun vadeli dış borçlanmanın oransal olarak daha fazla payı olduğu görülebilmektedir.

Türkiye’de Özel sektör bünyesindeki finansal ve finansal olmayan kuruluşların dış borçlanma verileri Grafik 1 ile sunulmuştur.

Grafik 1. 2002-2020 Döneminde Türkiye’de Özel Sektör Finansal Ve Finansal Olmayan Kuruluşlarının (Reel sektör) Dış Borç Stoku

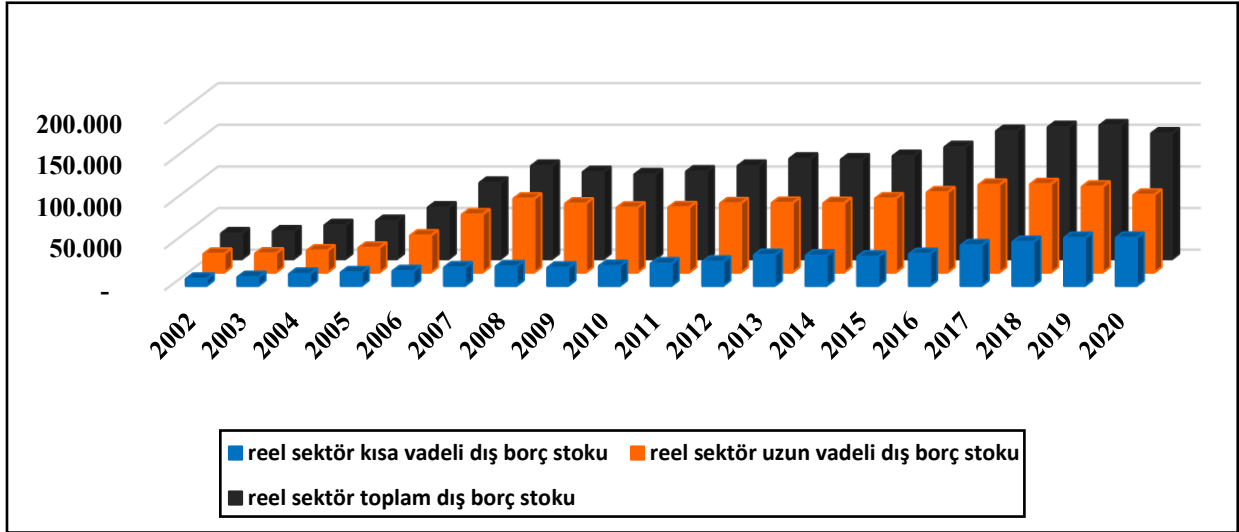

Kaynak: TCMB, EVDS.

Grafik 1’e göre 2002-2011 döneminde özel sektör dış borçlanmasında finansal olmayan sektörün (kuruluşların) payının finansal sektöre (kuruluşların) nispeten daha yüksek olduğu; 2011-2017 döneminde ise özel sektör dış borçlanmasında finansal sektörün (kuruluşların) payının finansal olmayan sektöre (kuruluşların) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2017-2020 döneminde ise finansal sektörün (kuruluşların) dış borç stokunda azalma olduğu; finansal olmayan sektörün dış borç stokundaki artışının devam ettiği görülebilmektedir.

Türkiye’de özel sektör finansal olmayan kuruluşlarının (reel sektör) borç stokuna ait verilerine ait grafik şu şekildedir.

Grafik 2. 2002-2020 Döneminde Reel Sektör Kısa, Uzun ve Toplam Dış Borç Stoku

Kaynak: TCMB,EVDS.

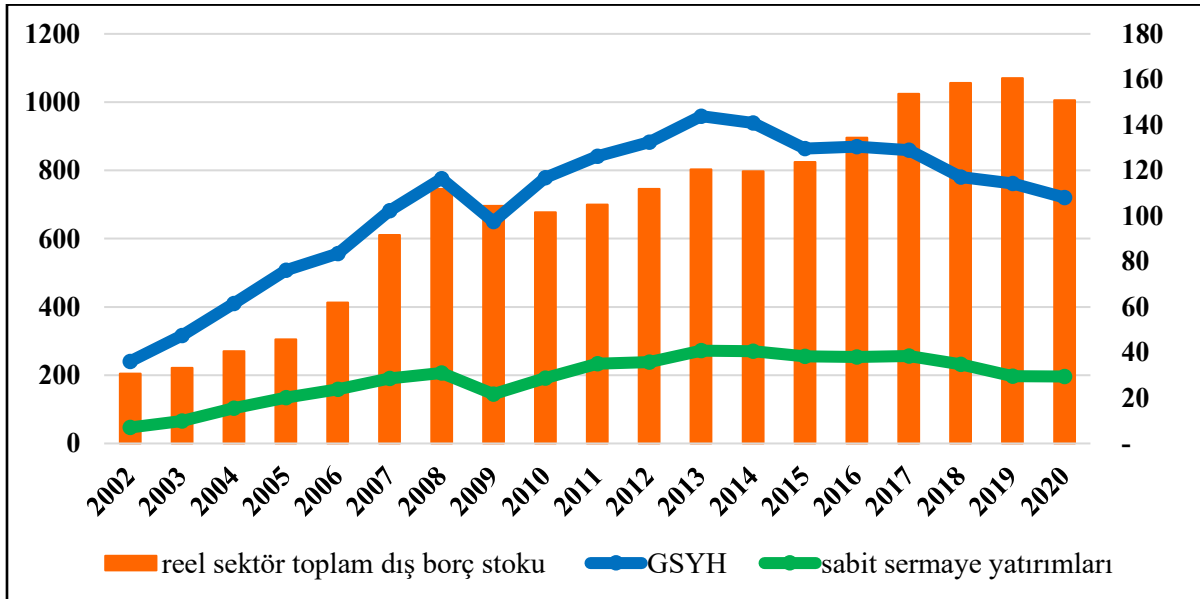
Grafik 2’de reel sektörün (özel sektör finansal olmayan kuruluşları) dış borç stokunun oransal olarak büyük bölümünü uzun vadeli borç yapısında olduğu görülmektedir. Reel sektör dış borçlanması için, uzun vadeli borçlanmanın kısa vadeli borçlanmadan daha fazla olması nedeniyle yüksek risk primiiyle borçlanmanın daha az olduğu söylenebilir.

3. Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Reel Sektör Dış Borçlanmasının Gelişimi

Dış borçlanmayı inceleyen çalışmalarda çeşitli iktisadi göstergeler kullanılmıştır. Biz de bu çalışmada bu göstergelerden ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırım verilerini kullanarak 2002-2020 yılında reel sektör dış borçlanması ile ilişkisini inceleyeceğiz.

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim hacminin dönemler halinde artışını ifade etmektedir (Turan, 2008, s.11). Dış borçlanma da ülkelerin ekonomik yapılarını etkileyen önemli bir faktördür. Grafik 3’te GSYH, Sabit sermaye yatırımları ve Reel sektör dış borç stoku düzeyinde meydana gelen değişime yer verilmiştir.

Grafik 3. GSYH, Sabit sermaye yatırımları ve Reel sektör dış borç stoku (\$)

Kaynak: TCMB,EVDS.

Türkiye’de 2002 yılı sonrasında gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek enflasyon hedeflemesi, 2005 yılında Türk lirasından altı sıfırın atılması, 2007 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle gıda ve enerji

sektöründe fiyatların artması, 2008-2009 döneminde küresel kriz etkisi, 2013 yılında Gezi Parkı Meselesi şeklinde yaşanan olaylar, 2015 yılında seçim ve Barış Süreci meseleleri, 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz hadisesi sebebiyle ülke içinde yaşanan gerginlikler ve olağanüstü süreçler dolayısıyla yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Buluş, 2015, s.174). Grafik 3’de görüldüğü üzere, 2002-2020 döneminde ekonomik büyümenin en fazla düştüğü yıl 2009 yılıdır. 2000-2001 yıllarında enflasyon oranının %40’dan %69’a yükseldiği, büyüme hızının %6.8’den %-5.7’ gerilediği bir dönemde reel sektör dış borçlanması artarak devam etmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz etkisinin hissedildiği süreçte gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyinde hızlı düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde reel sektörün dış borçlanmasının da düştüğü grafik verilerinde görülmektedir. Ayrıca 2013’te Gezi eylemlerinin, 2015’te seçim ve Barış süreci meseleleri, 2016’da 15 Temmuz Hadisesi ve devamında olağanüstü hal durumu, son olarak 2020 yılını etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye ekonomisindeki negatif yansımaları, 2009-2020 döneminde gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyinde bir önceki yıla kıyasla düşümlere neden olmuştur.

Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olan sabit sermaye yatırım harcamaları içerisinde özel sektörün oransal payı kamu sektöründen oransal olarak fazladır. 1980’de özel sektör sabit sermaye yatırım harcamalarının payı %55 civarı iken, 2000 yılında özel sektör sabit sermaye yatırım harcamalarının payı %74 olmuştur. Bu oran, 2020 yılında %75 civarındadır (TCMB, EVDS). Yatırımların finansmanında sermaye birikim yetersizliği yaşayan ülkelerde dış borçlanma önemli bir finans kaynağı olarak görülmektedir. Dış borçlanmanın verimli alanlarda kullanılması üretim kapasitesini ve ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir. Aynı zamanda dış borç geri ödemelerini de kolaylaştırıcı etkisi olacaktır (Dayar & Sandalcı, 2017, s.375). Özel sektörün sabit sermaye yatırımlarının artmasında özelleştirme ve teşvik uygulamalarının etkili olduğu söylenebilir. Özel sektörün, devletin faaliyet gösterdiği enerji, ulaştırma, madencilik, sağlık, eğitim gibi alanlardaki yatırımları üstlenebilmesinde, uygulanan özelleştirme ve teşvik adımları etkili olmuştur (Eşiyok, 2005, s. 5). . Gerçekleştirilen yatırımlar tasarruflara bağlı olarak gerçekleşeceği göz önünde bulundurulduğunda, sermaye birikim yetersizliği durumunda dış borçlanma yoluna başvurulacaktır.

Sonuç

Dış borçlanma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliği sebebiyle görülmektedir. Dolayısıyla dış borçlanma, ekonomik büyüme için bir kaynak rolü görmektedir. Ekonomik büyüme ise, ülkenin sahip olduğu tüm sektör kuruluşlarının canlanmasını sağlamaktadır. İstihdam artışı, bütçe dengesi, dış dengenin sağlanabilmesi gibi ekonomide pozitif gelişmelerin yaşanması için alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılması önemlidir. Çünkü yapılan dış borçlanmanın siyasi ve ekonomik yükümlülükleri vardır. Borçlanan ülke ve kuruluşların yerine getirmesi gereken yükümlülükler ve borçlanma amacı vardır. Borçlanmanın yararlı olabilmesi için, borçlanma ile gerçekleştirilen yatırım ya da girişimlerin, borcun faizinden yüksek olacak verimliliğe sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda borcun vadesinde geri ödenebilirliği de borç alan tarafın yeni borçlanma kabiliyetini etkilemektedir. Bu kapsamda bu çalışmada 2002-2020 döneminde Türkiye’de reel sektör dış borçlanmasının gelişimi incelenmiştir. Daha sonra ise reel sektör dış borçlanması ile GSYH, sabit sermaye yatırımları ilişkisi ele alınmıştır. Özellikle 2002 yılı sonrasında özel sektörün dış borçlanmasındaki artış ciddi şekilde artış göstermiştir. Bu çalışma ile reel sektörün yani özel sektör içerisinde bulunan finansal olmayan kuruluşların dış borçlanma içerisindeki payını, gelişimi ve ekonomik büyüme ile sabit sermaye yatırımları ile ilişkisini incelemeyi amaçlanmıştır.

2002 yılından 2020 yılına kadar toplam dış borçlanma içinde reel sektörün oransal payı %24’den %35’e yükselmiştir. Özel sektör dış borçlanması içinde finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) oransal payı 2002-2020 döneminde %71’den %59’a düşmüştür. 2002-2020 döneminde reel sektörün dış borçlanması içinde uzun vadeli dış borçlanmanın oransal olarak daha fazladır. Buna göre reel sektörün, uzun vadeli borçlanmanın kısa vadeli borçlanmadan daha fazla olması nedeniyle yüksek risk primiyle borçlanmasının daha az olduğu söylenebilir. Türkiye’de özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) dış borçlanmasında görülen artışın sebebi, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)’in payının daha yüksek olması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca artan döviz kuru ve reel sektörün döviz ihtiyacını, dış kaynaklardan karşılamak zorunda kalması da, reel sektörün dış borç stokunun artmasının diğer bir nedeni olarak söylenebilir.

Kaynakça

- Adamu, I.M. & Rasiah, R. (2016). On The Determinants Of External Debt In Nigeria. https://papers.ssrn.com/sol3/papers2.cfm?abstract_id=2865568..
- Akkuş, Ömer (2021). CDS Risk Primleri ile Dış Borçlanma İlişkisi: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 31, 215-228.
- Akduğan, U. (2017). Türkiye’de Dış Borç Stokunun Belirleyicileri. *Business and Economics Research Journal*, 8(2), s. 183-202.
- Altıntaş, H. & Alancıoğlu, E. (2021). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 261-279.
- Arslan, E. & Al-Athwari, B. (2019). The Factors Affecting The External Debt: Case of Turkey. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournl)*, 5(31), 1295-1301.
- Ayhan, F. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora tezi.
- Buluş, A. (2015). Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Dayar, H., & Sandalcı, İ. (2017). Türkiye’de Özel Sektör Dış Borçlarının Gelişimi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), s. 369-382.
- Dücan, E. (2017). Özel Sektör Yurtdışı Borçlanmasının Reel Sektör ve İhracata Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), s. 22-41.
- Dücan, E., & Bakan, S. (2015). Özel Sektör Kısa Vadeli Borçlanmasının Reel Sektöre Etkisi: Hollanda Hastalığı Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*(52), s. 164-185.
- Edo, S., Osadolor, N. E., & Dading, I. F. (2020). Growing external debt and declining export: the concurrent impediments in economic growth of Sub Saharan African Countries, *International Economics*, 161, 173-187
- Erataş, F., & Başçı Nur, H. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, DOI: 10.14780/İibdergi.201324465.
- Eşiyok, B. A. (2005). AB Sürecinde Türkiye’de Kalkınmanın Dinamikleri: Sabit Sermaye Yatırımları, Tasarruflar ve Büyüme, Genel araştırmalar, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara.
- Ferreira, C. (2016). Debt and Economic Growth in the European Union: A Panel Granger Causality Approach. *International Advances in Economic Research*, 22, 131–149, DOI: 10.1007/s11294-016-9575-y
- Glasberg, D. S. and Ward K. B. (1993). Foreign Debt and Economic Growth in the World System. *Social Science Quarterly*. Volume 74. Number 4, 703-721.
- Hallak, I. (2009). External Debt to the Private Sector and the Price of Bank Loans. *Carefin Working Paper*, 9(8), s. 1-23.
- Iyoha, M.A. (1999). External Debt and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: An Econometric Study. *African Economic Research Consortium*, 90, <http://idlbnc.idrc.ca/dspace/bitstream/10625/32403/1/121588.pdf> .
- Karagöl, E. T. (2010). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı*: <http://file.setav.org/Files/Pdf/gecmisten-gunumuze-turkiyede-dis-borclar.pdf> (22.04. 2019).
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme, *Sayıştay Dergisi*, Temmuz-Aralık, sayı: 66-67, ss.99-110.
- Kıdemli, M & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020a). Özel Sektör Dış Borçlanmasında İktisadi Politikaların Etkileri: Türkiye Örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1) , 235-252. DOI: 10.30561/sinopusd.707976
- Kıdemli, M. & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020b). Causes External Debt Of The Private Sector In Turkey: A Macroeconomic Approach. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 120-140. DOI: 10.38120/banusad.758520
- Kıdemli, M. & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020c). Exchange Rate Private Sector Debt Nexus: Lessons from Turkish Experience. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 51-62, DOI: 10.20409/berj.2020.234.
- Kırcı Çevik, N., Kırcı, B., & Yüksel, O. (2018). Türkiye’de Özel Sektörün Borçlanma Hikayesi: 1989-2017 Dönemi. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi*, s. 40-49.
- Küçüksu, A. (2008). Türkiye’de Reel Sektörün Dış Borçlarından Kaynaklanan Kur Riskinin, Bankacılık Sektörü Üzerindeki Dolaylı Kredi Riski, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Lapavitsas, C. (2013). The Financialization of Capitalism: ‘Profiting without Producing. *City*, 17(6), 792-805.

- Lau, E., Lee, A.S., & Arip, M.A. (2015). Macroeconomics Determinants Of External Debt In Malaysia. *International Journal of Economic Sciences, International Institute of Social and Economic Sciences*, 4(4), 14-26.
- Qureshi, I., & Liaqat, Z. (2020). the long-term consequences of external debt: revisiting the evidence and inspecting the mechanism using panel VARs, *Journal of Macroeconomics*, 63.
- Sarı, M. (2004). *Dış Borç Yönetimi Ve Türkiye Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat*. (21. bs.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siddique, A., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2016). The impact of external debt on growth: Evidence from highly indebted poor countries, *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 874-894.
- Süreççi Yamaçlı, D. (2017). *Türkiye'de parasal istikrar ve 1923 yılından günümüze para politikasındaki gelişmeler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, Yalın yayıncılık*, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, EVDS. (2017). <https://evds2.tcmb.gov.tr/>.
- Ulusoy, A. (2018). *Maliye Politikası*. Umuttepe Yayınları.
- Were, M. (2001). *The Impact of External Debt on Economic Growth and Private Investment in Kenya: An Empirical Assessment*.
https://www.researchgate.net/publication/23984785_The_Impact_of_External_Debt_on_Economic_Growth_in_Kenya_An_Empirical_Assessment.
- Yavuz, A. (2009). *Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Sertüveni: Durum ve Beklentiler*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (20), s. 203-226.
- Yıldız, F. & Sağdıç, E.N. (2021). *Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kamu ve Özel Sektör Dış Borçları Açısından BRICS-T Ülkeleri Analizi*. Alanya Akademik Bakış Dergisi, 5(2), 839-863.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Mehmet UÇAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı

mehmet.ucar@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6078-7536

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmakta olup 2017 yılından bu yana bölüm başkanlığını da yürütmektedir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 2015 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve doktora eğitimine devam etmektedir.

Öğr. Gör. Feyzullah TECİRLİ

Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı

feyzullah.tecirli@mersin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3565-7905

Mersin Üniversitesi Anamur Meslek Yüksekokulunda Öğretim Elemanı olarak çalışmaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

Melek KIDEMLİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Doktora Programı

melekkidemli@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0784-1817

2010 Yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. 2018 Yılında Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'ndan bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2019'da Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda İktisat Doktora Programına başlamıştır. Halen İktisat doktora programında devam etmekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.